

Я.Р. Самуйлік

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт

ДА ФАНЕТЫЧНЫХ АСАБЛІВАСЦЕЙ ГАВОРКІ ВЁСКИ БЕЛАЯ КАМЯНЕЦКАГА РАЁНА

Белая – вёска ў Камянюцкім сельсаветаце, што размешчана за 27 км на поўнач ад раённага цэнтра горада Камянца. Паводле звестак, прадстаўленых краязнаўцам Г. Мусевічам, можна меркаваць, што сяло Белая заснавана каля 1560 г. Па іншых крыніцах, гэта паселішча вядома з сярэдзіны XIX – пачатку XX ст. у складзе Белавежска-Александрыйскай воласці Пружанскага павета Гродзенскай губерні. У 1857 г. Белая – дзяржаўная ўласнасць, дзе налічвалася 57 рэвізскіх душ. Паселішча згадваецца таксама ў справаздачы Гродзенскай кансісторыі за 1893 г., а таксама ў кліравых ведамасцях за 1925–1939 гг. У 1921–1939 гг. вёска ў складзе Польшчы. У першыя пасляваенныя гады вёска стала цэнтрам Бялянскага сельсавета. З 16 ліпеня 1945 г. Белая ў складзе Камянецкага раёна. З 16 ліпеня 1954 г. вёска ў Ражкоўскім, з 17 лістапада 1959 г. – у Дзмітравіцкім сельсаветаце. У 1959 г. тут пражывала 79 чалавек. З 14 красавіка 1964 г. і па сённяшні дзень Белая ў складзе Камянюцкага сельсавета. На 13 лістапада 2017 г. у вёсцы налічвалася 53 жыхары і 22 гаспадаркі [1, с. 10–11; 2, с. 80–81, 158–159, 178–179, 210; 3, с. 19–20; 9; 10, с. 517; 12].

Для запісу дыялектнага матэрыялу намі была выкарыстана праграма “Атласа гаворак Выганаўскага Палесся. Фанетыка. Марфалогія. Лексіка” [11, с. 32–35], а таксама т.зв. вялікая (новая) праграма “Як у вас гавораць?”. Дыялектны матэрыял у вёсцы Белая (мясц. назва: *Б’іла*; жыхары: *б’іл’ан’цы*, *б’іл’анка*, *б’іл’аныц*) быў запісаны ў ліпені – жніўні 2001 г. ад мясцовых жыхароў Івана Сцяпанавіча Філанюка, 1919 года нараджэння, і Вольгі Рыгораўны Качан, 1923 года нараджэння. Варта заўважыць, што гаворка названага населенага пункта ўключана ў “Дыялекталагічны атлас беларускай мовы” (н.п. 651) [4; 5]. Аднак вынікі нашага даследавання істотна адрозніваюцца ад матэрыялаў гэтага атласа. Разгледзім асноўныя фанетычныя асаблівасці гаворкі вёскі Белая Камянецкага раёна.

Даследаванай гаворцы характэрны шасціфанемны склад галосных гукаў [i], [ы], [e], [a], [o], [y]. Да ліку найбольш значных і спецыфічных прымет гэтай

гаворкі адносіцца вымаўленне галоснага [y] на месцы гістарычнага *o ў ненаціскным становішчы пасля цвёрдых зычных, т.зв. **укаанне**: *пулува́, дуро́на, куро́на, мулуко́*. Аднак у канцавых адкрытых складах этымалагічны о захоўваецца: *сыно́, лі́то, жэ́то* ‘жыта’, *высо́ко* і інш. [4, к. 14; 5]. Гук [y] зафіксаваны таксама на месцы гістарычнага *o ў новых закрытых складах пад націскам: *вуз, вул, вун, бул’ш, пуйдеш, куро́нка, нус, стул, кун’, кушка* [4, к. 35; 5].

Яшчэ адна з найбольш яркіх і паказальных адметнасцей вакалізму дадзенай гаворкі – гэта рэалізацыя галоснага [e] ў адпаведнасці з этымалагічнымі *ы, *і ў націскных і канцавых адкрытых паслянаціскных складах: *сен* ‘сын’, *рэба* ‘рыба’, *вуле́* ‘валы’, *ме* ‘мы’, *хрыбе́* ‘грыбы’, *вене́* ‘выпі’, *пумейу́* ‘памыю’, *бек* ‘бык’, *пел* ‘пыл’, *меш* ‘мыш’, *вэсыпан* ‘высыпаў’, *похрэбе́* ‘паграбы’, *хл’іве́* ‘хлявы’, *рубете́* ‘рабіць’, *лувете́* ‘лавіць’, *мэска* ‘міска’, *заб’іра́те* ‘забіраць’, *п’іса́те* ‘пісаць’, *кусэ́те* ‘касіць’, *худэ́те* ‘хадзіць’, *жэ́то, л’эпа* ‘ліпа’, *кул’э́* ‘калі’, *худэл’е* ‘хадзілі’ і інш., але: *ve* і *v’і́те* ‘вы’, *н’і́вка, л’і́те* ‘ліць’. Аднак у пераднаціскных і ў паслянаціскных складах у акрэсленых пазіцыях звычайна выступаюць гукі [ы], [і]: *высо́ко, п’іса́те, заб’іра́те, зыма́, хрыбе́, вэсыпан, роб’і́т* і інш.

Наступнай выразнай і адрознай асаблівасцю даследаванай гаворкі з’яўляецца наяўнасць галоснага [i] на месцы гістарычных *е, *ѣ ў першым пераднаціскным складзе пасля губных: *v’існа́, б’і́да, м’ішо́к, v’ідро́, п’ісо́к* [4, кк. 5, 6; 5]. Вельмі значная фанетычная адметнасць дадзенай гаворкі – гэта вымаўленне гукіў [i], [ы] ў адпаведнасці з націскным этымалагічным *ѣ: *л’іс, л’і́то, хл’і́в, v’і́т’ор*, але: *д’ед, сыно́, сны́х, зыл’л’е, тын’* [4, к. 34; 5].

Істотнай асаблівасцю вывучанай гаворкі з’яўляецца таксама рэалізацыя галоснага [ы] ў адпаведнасці з гістарычнымі *е (*ѣ) ў першым пераднаціскным складзе пасля этымалагічных *з, *н, *с, *т, *д: *зыл’а́, нымá, сыло́, тыпéр, дын’о́к* [4, к. 5; 5]. Яшчэ адна з найбольш паказальных адметнасцей даследаванай гаворкі ў галіне вакалізму – гэта наяўнасць гука [i] на месцы гістарычнага *к у паслянаціскных складах у словах тыпу *зайі́ц, пам’і́т* [4, к. 19; 5]. Аднак у пераднаціскных складах у акрэсленай пазіцыі адзначаны галосны [a]: *уз’ала́, зл’акáвс’а*. Характарызуецца дадзеная гаворка таксама ўжываннем гукіў [ы], [о] на месцы паслянаціскага этымалагічнага *е ў словах *бэры́х, вэчор*, а таксама захаваннем адпаведнага гістарычнага галоснага ў націскным становішчы ў лексемах *дал’э́ко, увэ́с, мэ́д* [4, кк. 29, 30, 33; 5].

Найбольш яркая і адрознай асаблівасцю сістэмы кансанантызму вывучанай гаворкі – гэта розная рэалізацыя губных і пярэдняязычных. Губныя як цвёрдыя, так і мяккія перад этымалагічнымі *е, *і: *бэры́х, вэчор, пэрышы́, ду м’іне́* ‘да мяне’, *п’іч’і́* ‘пячы’ [4, к. 53; 5]; *рубете́, лувете́, мэска, заб’іра́те, п’іса́те, роб’і́т*; губныя толькі мяккія перад гістарычнымі *е, *ѣ: *v’існа́, б’і́да, м’ішо́к, v’ідро́, п’ісо́к*. Этымалагічны *з, *н, *с, *т, *д паслядоўна цвёрдыя перад гістарычнымі *е (*ѣ): *зыл’а́, нымá, сыло́, тыпéр, дын’о́к*; гэтыя ж зычныя пераважна цвёрдыя перад этымалагічным *і: *зыма́, кусэ́те, худэ́те*, але: *н’і́вка* [4, к. 55; 5]. Аднак гістарычны *л у падобных умовах звычайна мяккі: *ал’э́, пól’е; л’эпа, кул’э́, худэл’е, л’і́те*, але: *булэ́т* ‘баліць’. Адзначым таксама, што перад націск-

ным етымалагічным *ѣ *л і губныя мяккія, пярэднеязычныя – пераважна цвёрдыя: л'іс, л'іто, хл'іv, в'іт'ор; сьіно, снйх, зьл'л'е, тын', але: д'ед.

Выразнай адметнасцю даследаванай гаворкі з'яўляецца таксама ацвярдзенне гістарычных паўмяккіх *дя, *тя перад *е, *і, етымалагічнага мяккага *т' на канцы дзеясловаў у форме трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку: ден', тыпёр [4, к. 56; 5]; тэхо 'ціха', ходэте; вунхóдыт, нóсыт, вунé 'яны' хóд'ат, нóс'ат, але: һу́йдайт' 'калышущ (дзіця ў калысцы)'. Заўважым, што перад націскным *ѣ адзначана розная рэалізацыя мяккіх *д', *т': д'ед, але: тын'.

Значная адметнасць дадзенай гаворкі – гэта пераход цвёрдых зычных у мяккія ў гістарычных спалучэннях *гы, *кы, *хы, што ўзніклі пры ўтварэнні поўных форм прыметнікаў, а таксама ў пазіцыі перад галосным [e] ў прыметніках ніякага роду адзіночнага ліку: дóвн'і, курóтк'і, курóтк'і, тэх'і 'ціхі'; дóвн'е, курóтк'е, тэх'е 'ціхае'.

Істотнай асаблівасцю вывучанай гаворкі з'яўляецца таксама зацвярдзенне етымалагічных мяккіх *р, *ж, *ш у пэўных пазіцыях: тура́док, рабе́на 'рабіна', һрых, пуры́зан, рэчка, на дуру́і; жа́ба, збу́жжэ 'збожжа', жар, на м'іжы́, жэ́то, у́жэны 'ажыны'; ша́пка, вул'ше́на 'вольха, алешына', шы́ршы 'шырэішы', хо́рошы, пу́туше́те (у́һон') 'патушыць (агонь)', решы́тн'ак 'рашэтнік (ядомы губчасты грыб карычневага колеру)' і інш. [4, к. 42; 5]. Аднак гістарычныя мяккія *ч, *ц у даследаванай гаворцы як цвёрдыя, так і мяккія: чыбрéц' 'чабор', чырэ́н' 'чарэнь', бл'ішчáвы 'бліскучы, блішчасты', óче 'вочы', шчéл'іна 'шчыліна', кучка 'пячурка (ямка з боку печы, дзе сушаць што-н. і з дапамогай якой узбіраюцца на печ)' і шч'ау́х 'шчаўе', кл'у́коч'е 'клякоча (пра бусла)', п'іч'і 'пячы', ду́жч'і 'дужэйшы', ду́рóжч'і 'даражэйшы', дывч'іна 'дзяўчына'; ца́пка, цеп, цéнка 'прыстасаванне ў выглядзе трубка, на якое навіваюцца ніткі і якое ўстаўляецца ў чаўнок пры тканні', цыдэ́лка 'цадзілка (кавалак палатна або іншае прыстасаванне для праэджвання чаго-н. (пераважна малака))' цковáте (субáкойу) 'цакаваць (сабакам)', хулудéц 'халадзец, квашаніна' і мулудéц'а 'маладзіца', һул'іц'а, купéц'а 'капа (сена)', хлóтц'і, на кун'ц'і 'на канцы', скупéц' 'капец бульбы (звычайна круглай формы)' і інш.

Паказальная адметнасць дадзенай гаворкі – гэта зычны *в, што паходзіць з *в, *л. У пазіцыі перад галосным, а таксама пасля галоснага гука перад зычным і ў канцавым становішчы ён даў рэфлекс губна-зубнога [v]: véne, вы́сбоко, véсы-пав, вулэ́, в'існá, в'ідрó, һулунá, курóва, лувéте, лáвка, пра́вда, дóвн'і, купéв' і інш. Сустракаецца губна-зубны [v] і ў пачатковым становішчы перад зычнымі: встрычáтыс'а 'сустракацца', втыл'éлас'а (курóва) 'ацялілася (жарова)' і інш.

Вельмі яркай асаблівасцю вывучанай гаворкі з'яўляецца наяўнасць фрыкатыўна-фарынгальнага зычнага [h]: һулунá, һрыбé, һрых, һóлод, һу́тка, һóстры, ду́роһа, заһáтка, дóвн'і, снйх, бэ́рых і інш.

Адрозная адметнасць даследаванай гаворкі – гэта захаванне звонкіх зычных у канцавым становішчы: вуз, дуб, ну́ж, һóлод і інш. [4, к. 45; 5]. Аднак у сярэдзіне слова адбылася асіміляцыя па глухасці, але непаслядоўна: һу́тка, заһáтка, кáска, ну́шка; ду́жч'і, ду́рóжч'і, пудóлнух 'сланечнік', сырой'іжска 'сыраежка' [4, к. 46; 5].

Яшчэ адна істотная адметнасць дадзенай гаворкі – гэта рэалізацыя на месцы гістарычнага спалучэння “мяккі зычны + Ъ” у становішчы паміж галоснымі падоўжаных зычных: *зыл’л’е, насын’н’е* [4, к. 64; 5].

І апошняя выразная і значная асаблівасцю вывучанай гаворкі ў галіне кансанантызму з’яўляецца адсутнасць або наяўнасць пратэтычнага зычнага [h] перад галоснымі [o], [a], [y] у наступных лексемах: *оче, оз’еро, осын’, унуча* ‘ануча’, *урате* ‘араць’; *Нал’ен’а* ‘Алена’, *хостры, хул’іц’а, хус’інец’а* ‘вусень’ [4, кк. 47, 48; 5]. Аднак у словаформе *ніводнага* адбылося адпазненне каранёвых гукаў: *ныдноно*.

Такім чынам, гаворка в. Бялая Камянецкага раёна характарызуецца цэлым комплексам фанетычных адметнасцей і адносіцца да заходнепалескіх (брэска-пінскіх, загародскіх) гаворак [6, с. 133–134; 7; 8, с. 150–157, 201–214].

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Брестская область [Карты] : общегеогр. атлас / сост. и подгот. к печати РУП «Белкартография» в 2003 г. ; ред. Н. И. Шлык. – 1 : 200 000, 2 км в 1 см. – Минск : Белкартография, 2003. – 1 атлас (33 с.) : цв.
2. Вялікі гістарычны атлас Беларусі [Карты] : у 3 т. / Дзярж. кам. па маёмасці Рэсп. Беларусь ; рэдкал.: В. Л. Насевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – [Маштабы розныя]. – Минск : Белкартаграфія, 2016. – Т. 3. – 2016. – 1 атлас (348, [3] с.).
3. Гароды і вёскі Беларусі : энцыклапедыя. Т. 4, кн. II. Брэсцкая вобласць / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Минск : БелЭн, 2007. – 608 с. : іл.
4. Дыялекталогічны атлас беларускай мовы / Р. І. Аванесаў [і інш.] ; Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. Р. І. Аванесава. – Минск : АН БССР, 1963. – [2] с., VIII, 338 к.
5. Дыялекталогічны атлас беларускай мовы : уступ. арт., давед. матэрыялы і камент. да карт / Р. І. Аванесаў [і інш.] ; Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. К. К. Крапівы, Ю. Ф. Мацкевіч. – Минск : АН БССР, 1963. – 970 с.
6. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Берасцейскай вобласці / Ф. Д. Клімчук // *Gdziebije iudyio... Pieśni ludowe pogranicza Polski i Biaiorusi* / red. F. Czyżewski, A. Dudek-Szumigaj, M. Źygalska. – Lublin ; Wisznice, 2015. – S. 129–143.
7. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Заходняга Палесся: фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук ; Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства ; рэд. М. І. Талстой. – Минск : Навука і тэхніка, 1983. – 126 с.
8. Крывіцкі, А. А. Дыялекталогія беларускай мовы : дапам. для філал. спецыяльнасцей ВНУ / А. А. Крывіцкі. – Минск : Выш. шк., 2003. – 293 с.
9. Новік, Г. Бялая / Г. Новік, М. Шум // *Навіны Камянецчыны*. – 2005. – 14 жн. – С. 3.
10. Памяць: Камянецкі р-н : гіст.-дак. хронікі гарадоў і р-наў Беларусі / рэд.-уклад. Г. П. Парафіянюк, Р. Я. Смірнова ; рэдкал.: А. Л. Петрашкевіч [і інш.]. – Минск : Ураджай, 1997. – 526 с.
11. Самуйлік, Я. Р. Атлас гаворак Выганаўскага Палесся / Я. Р. Самуйлік ; Брэск. дзярж. тэхн. ун-т. – Брэст : БрДТУ, 2013. – 322 с.
12. Сьвістуноў. Сьведамасьць шырыцца / Сьвістуноў // *Беларус. крыніца*. – 1933. – 5 лют. – С. 4.